

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ У КОНТЕКСТІ МЕТОДУ ПРАВознавства

Ключові слова: наука, право, методологія, юридичні конструкції, юридична техніка.

Key words: Science, law, methodology, legal constructions, juridical technology.

Постановка проблеми. Для сучасного правознавства, яке розвивається у період корінних перетворень українського суспільства, методологічні дослідження юридичних конструкцій набувають особливого значення. Саме цим обумовлена необхідність аналізу осмислення юридичної техніки.

Стан дослідження. На монографічному рівні, проблема юридичної техніки представлена перш за все працями Г. І. Муромцева, В. С. Ковальського, І. П. Козінського, Т. А. Доценко, В. П. Нагребельного, В. М. Селіванова.

Щоправда, вести мову про масове захоплення юристами цією проблематикою важко. У будь-якому випадку, кількість досліджень, які були б спеціально присвячені методології юридичних конструкцій, на жаль, досить обмежене.

Виклад основного матеріалу. Юридичні конструкції завжди привертала увагу юристів незалежно від їхніх дослідницьких інтересів, приналежності до тієї чи іншої наукової школи. Проте вітчизняна доктрина ототожнила юридичні конструкції виключно з напрямком правознавства, який у нашій літературі традиційно вважався другорядним, і з юридичною технікою. В останні роки оцінки починають суттєво змінюватися. Правила юридичної техніки все більше й більше наповнюють зміст правової культури, яка складається в країні [1, с. 14].

У категоріальному складі правових досліджень юридична техніка стверджується і отримує розгорнуте осмислення, мабуть, лише у XIX ст. У будь-якому разі як самостійний предмет дослідження юридична техніка була виділена, наскільки нам відомо, лише Р. Ієрінгом. Відтоді ставлення до юридичної техніки, розуміння її сутності та значення було досить неоднозначним. Діапазон точок зору з цього питання завжди був винятково широким: від ототожнення юридичної техніки і позитивного права, тобто розгляду позитивного права як техніки особливого роду, до обмеження її рамками однієї зі сфер юридичної діяльності, як правило, законодавчої [10, с. 26]. Проте, незалежно від бачення ролі юридичної техніки у праві і правознавстві, ця сфера юриспруденції здавна привертала увагу дослідників. Цікавим у цьому відношенні може виявитися таке висловлювання Р. Штаммлера: «Так може статися, що про результати її роботи буде

обґрунтовано сказано те, що Кант говорить про коментатора творів письменника-теоретика: перший, віддано досліджуючи їх, може врешті-решт краще зрозуміти автора, аніж цей останній розуміє себе сам. З особливою силою, однак, може проявитися це також при юридичному дослідженні — і далі, оцінюючи сучасну йому технічну юриспруденцію: «Вона чудово зуміла ґрунтовно переорати належний їй історичний матеріал нашого права, зборонити його і іноді (подібно до «шукача скарбів» у Бюргера) просіяти землю крізь решето» [3, с. 124–126]. Певну «другорядність» даній проблематиці надали у нашій юридичній літературі 60-х–80-х років. Досліджуючи еволюцію розуміння юридичної техніки радянським правознавством, Г. І. Муромцев приходить до висновку, що, переважаючи у 60-х роках ХХ ст., саме такий підхід стає «канонізованим» у нашій науці. На думку автора, це пов'язане із запереченням радянською правовою доктриною ідеї окремішнього права [2, с. 32–33]. Причому сфера досліджень фактично звужується до розгляду прийомів і правил викладу змісту, розробки, оформлення, публікації і систематизації нормативних актів, тобто до техніки законодавчої діяльності. Можна сказати, що в такому розумінні статус юридичної техніки, по суті, наближається до сфери, що називається звичайно дипломатикою (активом джерелознавством) [4, с. 4].

Останніми роками у зв'язку зі зміною у нашому суспільстві статусу юридичної діяльності, поверненням правознавців до дореволюційної і світової юридичної думки спостерігається помітне зростання інтересу правознавців до питань юридичної техніки. Відповідно, починає актуалізуватися й проблема юридичних конструкцій. Перегляд ролі та значення юридичної техніки у праві і правознавстві, що нині має місце, створює сприятливі умови й для переосмислення юридичних конструкцій у рамках даного підходу. Проте для цілей нашого дослідження виправдано помістити юридичні конструкції у інші дослідницькі рамки і розглянути їх у контексті методу правознавства і предмета юридичної науки, власного змісту права [7, с. 316].

У найновіших дослідженнях принципово відходить від технічного розуміння юридичних конструкцій С. С. Алексєєв, котрий розглядає їх як «органічний елемент власного змісту права, що на початках народжується спонтанно, в самому житті, в практиці у результаті процесу типізації. Причому ключовий, визначальний елемент саме власного його змісту (або структури), коли він виходить із стану початкових, примітивних форм і отримує розвиток як самостійний і досить своєрідний феномен людської цивілізації, що має свій особливий зміст». Значення юридичних конструкцій, на думку автора, є таким великим, що «власний розвиток права, його самобутня історія — це під певним кутом зору (найважливішим для правознавства) багато у чому і є історія становлення і вдосконалення юридичних конструкцій. Відповідно, переваги тієї чи іншої юридичної системи — це значною мірою досконалість характерних для неї юридичних конструкцій». Розуміння юридичних конструкцій як власного змісту права, окрім окреслення нових евристичних горизонтів юридичного дослідження,

видається надзвичайно плідним для подолання ставлення до права як до форми, що не має власної історії, власного змісту, яке склалось у межах парадигми соціально-економічного детермінізму [5, с. 40].

Прагнучи звільнитися від детерміністичної методологічної установки, С. С. Алексєєв як вихідний пункт своїх міркувань вводить уявлення про правову ситуацію як про «ситуацію, яка вимагає для свого розв'язання права». Історично такі ситуації, на думку автора, виникають через природні відмінності інтересів людей в процесі співіснування. Отримуючи своє розв'язання, ці ситуації починають існувати у нерозривній єдності зі способами їх вирішення. Така нерозривна єдність ситуації і способу її розв'язання породжує, відповідно до логіки дослідника, звичай. Звичай, як і інші архаїчні регулятори, вбудовані у релігійні, міфологічні та інші системи, належить до ще доправового стану суспільства. Роль його вбачається у тому, що звичай фіксує спосіб вирішення типових ситуацій і в цьому плані, стає нормою. Правом, натомість, звичай може стати лише тоді, коли слугує підставою рішення певної публічної влади стосовно певної ситуації. Тут цільова діяльність суб'єктів вирішення ситуацій з відбору відповідних засобів раціоналізує дану діяльність і виникає можливість відокремити засоби вирішення від конкретних ситуацій, тобто виникає прецедент. Нарешті, обрана логіка приводить автора до висновку, що, коли відбувається перехід від прецеденту до встановлення раціонально обґрунтованих норм розв'язання ситуацій у дійсному часі і майбутньому, тоді і з'являється закон [5, с. 42–43].

Цей виклад погляду С. С. Алексєєва загалом спрощує позицію дослідника, однак цілком задовольняє мету показати, як у рамках позитивного підходу до права створюється те, що називалося «предметною точкою зору на об'єкт». Інакше кажучи, будеться відповідно до норм позитивної науки теорія права, предмет якої вже помітно відрізняється від традиційно існуючого у нашому правознавстві. Це означає, наприклад, що у межах даного предмета певні звичні для нашої теорії права пояснення правової дійсності повинні бути переглянуті. Зокрема, традиційно «двофокусне» інституціональне уявлення права «відносини-норма» вимагає тут переведення у «три фокусний» вид «відносини-конструкція-норма». Причому юридична конструкція отримує «прописку» і щодо відносин, як його сформована (обрана) типова модель, і щодо норм, як їх позитивне закріплення. Тут цікаво зазначити, що М. Вартофський фіксує поширення подібного ставлення до моделей «взагалі». «У дебатах про моделі їм відводиться проміжне місце. З одного боку, їх не вважають «повноцінними громадянами» світу реальних об'єктів і процесів; в кращому випадку їх розглядають тільки як «громадян другого сорту» завдяки їх співвіднесеності із реальним світом. З другого боку, їм відмовляють у повному рівноправ'ї з істинами когнітивного світу, відводячи їм функцію інструменту пізнання і вважаючи лише «підпорками знання», «помічниками уяви», «засобами висновку», «евристичними пристроями», «структурами для впорядкування даних» тощо [11, с. 40]. У цьому сенсі юридичні конструкції стають

особливим способом зв'язку, що забезпечує відповідність приписів позитивного права природі регульованих відносин. Це, у свою чергу, вимагає відповідного коригування уявлень про пізнання законів суспільних відносин і їхнє вираження у законах юридичних, оскільки і тут між науковим законом і законом юридичним виникає «інженерний посередник» — юридична конструкція. У сферу практики ці теоретичні уявлення можуть трансформуватися, наприклад, як вимога розроблення не тільки концепції, але й юридичної конструкції закону, де концепція задає цільове призначення та соціальні змісти конкретного закону, а юридична конструкція забезпечує їх структурну цілісність і функціональну єдність, а також інструментальну «вписаність» у систему нормативних актів [6, с. 31].

У контексті цієї статті важливо звернути увагу і на можливість інтерпретації юридичних конструкцій у контексті проблеми методу юридичного дослідження, специфіки юридичного мислення. При цьому у межах викладеного уявлення про метод правознавства юридичні конструкції мають бути віднесені до спеціально-юридичних засобів дослідження права.

Слід сказати, що відношення до юридичних конструкцій у контексті методу юридичного дослідження має достатньо давню традицію. У деяких класифікаціях навіть називається «ціла правознавча школа — школа конструктивної юриспруденції (друга половина XIX ст.)» [9, с. 131]. У сучасній літературі, мабуть, найбільш ґрунтовні розробки проблеми належать А. Ф. Черданцеву. Звернувшись до теми ще у 70-х роках [8, с. 83], автор концептуалізує юридичні конструкції не тільки у власне теоретичному, але й у методологічному плані. Необхідність такого способу досліджень не підлягає сумнівам вже тому, що, окрім аргументів позитивно-теоретичного характеру, А. Ф. Черданцев посилює свою позицію зверненням до відповідних методологічних засад.

Окреслюючи категоріальні межі свого розуміння юридичних конструкцій, А. Ф. Черданцев пише: «Різновидом моделей у правознавстві є юридичні конструкції — гносеологічна категорія, інструмент, засіб пізнання правових явищ. Юридична конструкція — це модель урегульованих правом суспільних відносин або їх окремих елементів, що слугує методом пізнання права і суспільних відносин, врегульованих ним». При цьому основним у юридичній конструкції для автора є її модельний статус, те, що юридична конструкція репрезентує врегульовані правом суспільні відносини за принципом відображення. Звідси, за А. Ф. Черданцевим, «юридична конструкція як ідеальна модель врегульованих правом суспільних відносин або їх елементів є формою відображення дійсності. Вона відображає суспільні відносини або їхні елементи». Таке розуміння юридичної конструкції легко погоджується з її предметною інтерпретацією, тобто віднесенням юридичної конструкції до предмета юридичної науки, оскільки одна з властивостей моделей, що відзначаються у роботі, — це їх здатність заміняти об'єкт дослідження так, що їх вивчення дає можливість отримати нову інформацію про сам об'єкт [8, с. 85].

Водночас з методологічних позицій викладений підхід до розуміння

юридичних конструкцій, на наш погляд, може набути суттєвого розвитку. Зокрема, щодо розмежування нормативного і гносеологічного планів юридичних конструкцій. Це розмежування представлене А. Ф. Черданцевим як нормативні і теоретичні юридичні конструкції. «Юридичні конструкції, — відзначає автор, — котрі знаходять певне закріплення і вираження у нормах права, можна назвати нормативними юридичними конструкціями, на відміну від теоретичних юридичних конструкцій, що використовуються правовою наукою у якості методу пізнання права». Проте «закріпленість» у юридичних нормах ще не є достатнім критерієм точного відмежування нормативних конструкцій від теоретичних. На це, по суті, вказується і самим дослідником. «Безперечно, між нормативною юридичною конструкцією і юридичною теоретичною конструкцією, — пише А. Ф. Черданцев, — немає грані, яка б цілком відокремлювала одну від іншої. Це природно, тому що юридична наука об'єктом вивчення має норми права, а отже, і ті нормативні юридичні конструкції, які так чи інакше закріплені, виражені у нормах права. Нормативна юридична конструкція може знаходити своє вираження у конструкціях юридичної науки, і навпаки, конструкції юридичної науки можуть перетворитися на юридичні конструкції. Здебільшого ті й інші збігаються. Точніше, можна говорити про єдину юридичну конструкцію, що використовується у різних цілях, здійснює різні функції: гносеологічну і нормативну» [8, с. 86].

Неважко помітити, що розмежування юридичних конструкцій як нормативних і теоретичних проводиться залежно від плану їх розгляду і звернення до відповідних функцій. Якщо юридична конструкція виражається, наприклад, в організації нормативного матеріалу, і, через це є фактором певного регулятивного впливу, то її слід розцінювати як нормативну, а якщо та сама конструкція використовується у гносеологічному відношенні, вона повинна інтерпретуватися як теоретична. З методологічних позицій вбачаються і деякі додаткові можливості такого підходу до проблеми. Насамперед — у відношенні розмежування нормативної юридичної конструкції як елемента власного змісту позитивного права і юридичної конструкції як одиниці юридичного мислення, метод юридичного дослідження.

Можна припустити, що як елемент змісту позитивного права юридичні конструкції працюють у просторі правового регулювання незалежно від їхнього відображення теоретичною свідомістю. У принципі, мислимим є існування в праві юридичних конструкцій, що не мають відповідного теоретичного представлення. Зокрема, Рудольф Ієрінг писав: «Повільно і важко прокрадається свідомість у галузь права, і навіть за високої зрілості науки багато що ховається від її погляду. Якою б великою не була досконалість класичних римських юристів, але, все ж таки, і в їх час були правові положення, які існували, але ними не були усвідомлені, і котрі були розкриті тільки зусиллями сучасної юриспруденції; я називаю їх прихованими правовими положеннями». І далі, відповідаючи на питання про можливість застосування положень права без їх фактичного усвідомлення,

автор продовжує: «Замість будь-якої відповіді ми вкажемо на закони мови. Вони щоденно застосовуються тисячами людей, які ніколи нічого про них не чули, і навіть людина освічена не завжди усвідомлює їх цілком; де бракує свідомості, там її замінює почуття, граматичний інстинкт» [10, с. 25]. Таким чином, за оцінкою Р. Іерінга, у римському праві існували певні правові положення як певна реальність, не усвідомлена юристами на теоретичному рівні. Із загальнотеоретичних позицій на таку можливість вказує і А. Ф. Черданцев, також оцінюючи такий стан справ переважно як такий, що належить історії: «Історично, мабуть, раніше виникла нормативна конструкція, виражена у нормах права...», «конструктивне вираження норм шойно виниклого права не було свідомим, а складалося стихійно» [8, с. 87].

Таким чином, як мінімум, ретроспективно відзначається можливість існування в позитивному праві положень, юридичних конструкцій, що не мають відповідного наукового усвідомлення, складаються стихійно і «працюють» латентно. Важливо підкреслити, що «стихійність» складання і «латентність» існування юридичних конструкцій тут має розумітися відносно наукової, теоретичної правосвідомості, але не відносно юридичної свідомості взагалі. У професіональному мисленні юристів юридичні конструкції, мабуть, присутні завжди вже через те, що юридична практика — це завжди цільова діяльність, котра охоплюється правосвідомістю. Питання лише в тому, у якій якості і на якому рівні вони осмислюються, і, отже, наскільки адекватно і ефективно використовуються їх можливості. Водночас навіть із суто логічних підстав важко визнати можливість стихійного формування юридичних конструкцій виключно фактом історії. Звісно, у сучасному праві цей процес, радше вже не має такого значення, яку минулому. Тим більше, що сучасне ставлення до правового регулювання характеризується все більшою увагою до його раціоналізації [6, с. 31]. Однак і підстав виключити його зовсім немає. У протилежному разі довелось б відмовити у конструктивності професійному правовому мисленню, «працюючому» у межах юридичної практики. Вважаємо, що й сьогодні у межах юридичної практики не виключається формування відповідних юридичних конструкцій, щоправда, можливо, вже не як завершених нормативних схем правового регулювання, але як конкретних «зразків» практичних рішень ситуації в межах застосування діючого законодавства. За першого наближення можливість існування такого «доповнюючого» («компенсаторного») юридичного конструювання побачимо, наприклад, при визначенні правового інтересу суб'єкта, морального збитку, втраченої вигоди тощо. Ще більшою мірою це можна припустити при застосуванні права за аналогією.

Уявляється, що, наприклад, за аналогії права, виносячи конкретне рішення на основі загальних засад і принципів права, суд неминуче створює конкретну юридичну конструкцію вирішення справи, яка в подальшому може послужити основою для формування відповідної конструкції у законодавстві. Схожу роль, як відомо, відіграють й узагальнення юридичної практики, здійснювані вищими законодавчими органами. У процесі такого узагальнення, судячи з усього, також створюються певні «схеми» рішення

юридичних ситуацій, котрі допустимо інтерпретувати як своєрідні юридичні конструкції. Отже, можна припустити, що юридичні конструкції, що формуються у практиці ще до рівня науково-теоретичного осмислення, можуть мати неоднаковий регулятивний статус. Зокрема, це «компенсаторні» конструкції конкретних юридичних рішень і «типові» конструкції вищих правозастосовних органів. У подальшому, отримуючи відповідне наукове осмислення і теоретичну розробку, такі конструкції можуть набувати завершеного вигляду і бути модельною основою для формування відповідного законодавчого акту або внесення змін у діючий закон.

Висновки. Що ж стосується ролі юридичних конструкцій загалом, то незалежно від контексту їхнього розгляду — або як засобу організації нормативного матеріалу, або як одиниць власного змісту права — слід визнати, що вони здатні чинити вплив на зміст і організацію самої юридичної діяльності. Зразу зауважимо, що організація юридичної діяльності процесуальним правом — це, в нашому розумінні, організація спеціальних юридичних процедур, але не діяльності. Л. М. Кельман розглядає дані процедури як форми, зокрема правозастосувальної практики. За певного розгляду діяльність не може вичерпуватися процедурами, вона включає їх як один з елементів поруч з цілями, завданнями, засобами тощо [12, с. 19]. У цьому плані можна сказати, що процесуальне законодавство нормує не стільки юридичну діяльність, скільки задає правила здійснення конкретних юридичних операцій і форму дій. Власне діяльність в цих уявленнях нормується засобами іншого типу. Якраз юридичні конструкції й можуть розглядатися як один із засобів такого нормування — нормування не формального, через сформульовані правила юридичної діяльності, а змістовного — як імперативна логіка права. У цьому сенсі відтворення юридичних конструкцій як культурних норм юридичної діяльності у процесі законотворчої, професійної юридичної діяльності може розглядатися і як умова відтворення самої юридичної діяльності з точки зору її природи і змісту.

Список використаних джерел

1. **Селіванов В. М.** Право і влада суверенної України: методологічні аспекти : монографія / В. М. Селіванов. — К. : Вид. дім «Ін Юре», 2002. — С. 14.
2. **Муромцев Г. И.** Юридическая техника: некоторые аспекты содержания понятия / Г. И. Муромцев // Проблемы юридической техники. — Нижний Новгород, 2000. — С. 32–33.
3. **Штамлер Р.** Сущность и задачи права и правопедения / Р. Штамлер. — М., 1908. — С. 124–126.
4. **Максимов С. И.** Правовая реальность: опыт философского осмысления. / С. И. Максимов. — Х. : Право, 2002. — С. 4.
5. **Алексеев С. С.** Право на новом пороге тысячелетия. Некоторые тенденции мирового правового развития — надежда для современной эпохи. / С. С. Алексеев. — М. : Статут, 2000. — С. 39–43.

6. **Ковальський В. С.** Правотворчість: теоретичні та логічні засади. / В. С. Ковальський, І. П. Козінцев. — К. : Юрінком Інтер, 2005. — С. 30–31.
7. **Доценко Т. А.** Сущность юридических конструкций / Т. А. Доценко // Проблемы юридической техники. — Нижний Новгород, 2000. — С. 316.
8. **Черданцев А. Ф.** Юридические конструкции и их роль в науке и практике / Черданцев А. Ф. // Правоведение. — 1972. — № 3. — С. 83–90.
9. **Нагребельний В. П.** Законодавча техніка та ефективність законотворення в Україні / В. П. Нагребельний // Парламентаризм в Україні: теорія та практика. — К. : Юрінком Інтер, 2002. — С. 131–150.
10. **Иеринг Р.** Дух римского права. / Р. Иеринг. — М. : Изд-во «Медиум», 1999. — С. 25–26.
11. **Вартофский М.** Модели. Репрезентация и научное понимание / М. Вартофский. — М. : Прогресс, 1988. — 408 с.
12. **Кельман Л. М.** Захист прав і свобод громадян у процесі правозастосовчої діяльності / Л. М. Кельман // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ : Зб. наук. пр. Сер. юридична. — Л., 2006. — Вип. 1. — С. 19–30.

Анотація

Розглянуто стан і значення юридичних конструкцій у праві і правознавстві, а також перегляд їх ролі у контексті методу правознавства і предмета юридичної науки, власного змісту права.

Annotation

The article deals with the state and essence of legal constructions in law and jurisprudence and also viewing their role in the context of jurisprudence method and the subject of juridical science and the law of its proper sense.